

UDK 929Živković, A.(093.3)
929Ritig, S.(093.3)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. svibnja 2015.
Prihvaćeno za objavljivanje: 9. travnja 2016.

ANDRIJA ŽIVKOVIĆ (1886. – 1957.) I SVETOZAR RITIG (1873. – 1961.) – NOVE SPOZNAJE U SVJETLU ŽIVKOVIĆEVA DNEVNIKA¹

Martina s. Ana BEGIĆ, Zagreb

Ovaj rad donosi dosad nepoznate činjenice povezane uz osobu Svetozara Ritiga te njegovo poznanstvo s Andrijom Živkovićem. Na temelju Dnevnika Andrije Živkovića, sačuvanog u rukopisu u Arhivu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, temeljitije se upoznajemo s društvom i događajima iz života kako Andrije Živkovića tako i Svetozara Ritiga. Svetozar Ritig je bio čovjek dobrog obrazovanja i širokoga duha te je oko sebe okupljao umjetnike i intelektualce svoga vremena ili drugim riječima elitno društvo, kako navodi i Andrija Živković u Dnevniku. S obzirom na nekoliko zapisanih bilježaka iz Živkovićeva Dnevnika, mogli bismo reći da je Svetozar Ritig kod njega dolazio kako bi mu se u nekim životnim situacijama povjeravao. Obojica su se trudila svojim nastojanjima činiti dobro, ovisno o službama koje su obavljali.

KLJUČNE RIJEČI: *Andrija Živković, Svetozar Ritig, Dnevnik Andrije Živkovića, Kraljevina SHS, komunizam, Staroslavenska akademija, prijateljstvo.*

Uvod

Današnjoj kulturnoj i znanstvenoj javnosti gotovo nepoznat, svećenik i sveučilišni profesor Andrija Živković obilježio je razdoblje hrvatske teološke povijesti od druge polovice 19. do prve polovice 20. stoljeća. Kao dugogodišnji profesor i pročelnik Katedre moralne teologije na tadašnjem Rimokatoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta

¹ Predmetni je rad bio izložen kao referat na Međunarodnome znanstvenom skupu povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta, koji se održavao u Krku od 5. do 6. listopada 2012. godine, pod naslovom *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Rad je tada bio naslovljen »Prijateljstvo Andrije Živkovića i Svetozara Ritiga«, no budući da smo daljnjim istraživanjima došli da činjenice da bismo pojam prijateljstva mogli zamijeniti pojmom poznanstva, radije smo se odlučili za navedeni naslov.

u Zagrebu, Živković je interdisciplinarnim načinom promišljanja obilježio teološko-crkveni društveni život u Hrvatskoj u vremenu koje je bilo izazovno, ali i teško za Katoličku crkvu u njezinu djelovanju. Za razliku od Živkovića, Svetozar Ritig, svećenik, crkveni povjesničar, političar i pročelnik Staroslavenskog instituta, nešto je poznatiji u našoj znanstvenoj i široj kulturnoj javnosti. U tom kontekstu treba napomenuti da je u hrvatskoj historiografiji u novije vrijeme napisano nekoliko priloga o životu i djelu Živkovića² i Ritiga³. Time su u određenoj mjeri nadopunjene postojeće spoznaje o njima i ukazano je na manje poznate aspekte djelovanja te dvojice vrijednih i zaslužnih hrvatskih svećenika.

Svrha ovog rada prije svega jest upoznati širu javnost s osobom Andrije Živkovića, crkvenim i društvenim prilikama njegova vremena, a potom s onim što je on za života u svome *Dnevniku* zabilježio o Svetozaru Ritigu. Na temelju iznesenih zabilježaka doći će do izražaja politički stavovi Andrije Živkovića koji do danas nisu utvrđeni, kao i međusoban odnos Ritiga i Živkovića.

Biografske crtice i znanstveno djelovanje Andrije Živkovića⁴

Čovjek riječi i pera, Andrija Živković, djelovao je u svome vremenu kao svećenik, promicatelj kršćanske kulture, znanstvenik i teolog, te iznimno plodan pisac. U svojem znanstvenom radu bio je prihvaćen kao »duboki mislilac i strogo naučni radnik sa finim

² O tome npr. usp. Marijan BIŠKUP, »Msgr. dr. Andrija Živković«, *Bogoslovska smotra* (dalje: *BS*), god. 45, br. 1, Zagreb, 1975., str. 57–67; Ivan MARKOVIĆ, *Život i djelo Andrije Živkovića: diplomatska radnja*, diplomski rad napisan na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Đakovo 1996.; Matija BERLJAK, »Katedra kanonskoga prava Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu«, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 9, Zagreb, 2005., str. 428–429., te ISTI, »Hermanov hrvatski prijevod Kodeksa kanonskog prava«, *Franjo Herman i kodeks iz 1917.: Šuum cuique tribuere: zbornik radova Znanstvenog simpozija s međunarodnim sudjelovanjem prigodom 125. obljetnice rođenja Franje Hermana (1882.) i 90. obljetnice proglašenja prvog Kodeksa kanonskog prava (1917.)*, Đakovo 2008., str. 103–135; Ivica ZVONAR, »Prilog za biobibliografiju mons. dr. Andrije Živkovića«, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. 5, br. 10 / 2, Zagreb, 2010., str. 71–87; Ivanka MAGIĆ – Ivica ZVONAR, »Rukopisna ostavština Mons. dr. Andrije Živkovića u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu«, *Tkalčić: godišnjak društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije*, sv. 16, Zagreb, 2012., str. 543–568; Martina Ana Begić, »Prisutnost i rad dr. Andrije Živkovića na četvrtom Velehradskom kongresu«, *Riječki teološki časopis* (dalje: *RTČ*), god. 18, br. 1, Rijeka, 2010., str. 251–266.

³ Usp. Josip BRATULIĆ, »Svetozar Ritig – ličnost i djelo«, *Slovo*, sv. 44–46 (1994–1996.), Zagreb, 1996., str. 322–331; Miroslav AKMADŽA, »Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga«, *Historijski zbornik*, god. 54, Zagreb, 2001., str. 137–158; ISTI, »Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi«, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, god. 15, 2008., str. 101–116; Margareta MATIJEVIĆ, *Političko, crkveno i kulturno djelovanje Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*, doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011.; Ljubiša KRMAR, *Život i rad mons. Svetozara Rittiga*, diplomski rad napisan na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014. Zbog jasnoće sadržaja, ističemo, da ćemo se u radu koristiti inačicom prezimena dr. Svetozara Ritiga u većoj mjeri, iako postoji i inačica Rittig.

⁴ Podatke o životu i radu dr. Andrije Živkovića koje iznosimo u ovom radu dijelom nalazimo ugrađene u doktorski radu Martine s. Ane Begić *Dr. Andrija Živković: moralni teolog u kontekstu svoga vremena*, koji je obranjen u srpnju godine 2014. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i u pripremi je za tisak.

smislom za detaljna opažanja koji je stvarao djela trajne vrijednosti«⁵. Rođen je 23. studenoga 1886. godine u slavonskome mjestu Sikirevci nedaleko od Đakova i Županje, gdje provodi i svoje djetinjstvo, te godine 1906. kao pitomac Biskupskoga dječjačkog sjemeništa s izvrsnim uspjehom polaže ispit zrelosti.⁶ Za svoje životno opredjeljenje mladi Živković odabire služenje Bogu i narodu kao svećenik te odlazi na studij filozofije i teologije u Rim. U Rimu boravi od 1906. do 1913. godine, gdje je kao pitomac Papinskog zavoda Germanicuma na Papinskom sveučilištu Gregoriana doktorirao filozofiju 12. srpnja 1909. godine, a teologiju četiri godine poslije, 25. lipnja 1913. godine.⁷ Po povratku u domovinu, nakon sedmogodišnjeg boravka u Rimu, Andrija Živković obavljao je razne službe u svojoj rodnoj Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, stavljajući se pritom na raspolaganje biskupu i Crkvi. Uza sve pastoralne službe koje je izvršavao unutar mjesne biskupije, predavao je u prvom semestru godine 1922./23. moralno bogoslovlje u Biskupskom sjemeništu u Đakovu, a u prvom semestru godine 1923./24. držao je predavanja iz pastoralnog bogoslovlja. Od 1918. do 1922. godine Živković je bio urednik *Glasnika* svoje biskupije.

Iako bismo mogli reći kako je njegovo aktivno djelovanje u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji prestalo s godinom 1925., unatoč tome što je nastavio svoj znanstveni rad u Zagrebu, nikada nije zaboravljao pisati priloge, osvrtne i znanstvene radove u *Glasniku Biskupija bosanske i srijemske*.⁸ Najveći dio svoga životnog vijeka Živković je proveo u Zagrebu (1925. – 1957.). Svojom je svestranošću zadirao u različita znanstvena područja, prateći pritom pomno strujanja i pojave vremena u kojem je živio. Godine 1925. Andrija Živković je imenovan profesorom moralnog bogoslovlja i, budući da se iskazao kao profesor na Rimokatoličkome bogoslovnom fakultetu, nekoliko je puta obavljao službe dekana i prodekana: 1926./27. bio je dekan, 1927./28. prodekan, 1928. – 1930. dekan, 1930./31. prodekan, 1934./35. dekan, 1935./36. prodekan.⁹ Rijetko spominjana činjenica je ta da je Andrija Živković bio i rektor Sveučilišta od 1938. do 1940. godine, a ujedno je i posljednji rektor svećenik biran u skladu s jugoslavenskim zakonom iz 1931. godine.¹⁰

⁵ Usp. I. MAGIĆ – I. ZVONAR, »Rukopisna ostavština Mons. dr. Andrije Živkovića u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu«, str. 543–568.

⁶ Usp. Arhiv Rektorata Sveučilišta u Zagrebu (dalje: ARSZ), *Curriculum vitae*, Đakovo, 1. ožujka 1924.

⁷ Usp. Martina s. Ana BEGIĆ, *Dr. Andrija Živković: moralni teolog u kontekstu svoga vremena*, str. 5.

⁸ Usp. M. s. A. BEGIĆ, *Dr. Andrija Živković: moralni teolog u kontekstu svoga vremena*, str. 6–7.

⁹ Usp. *Isto*, str. 10.

¹⁰ Model ovog Zakona o univerzitetu iz godine 1930./1931. bio je aktualan u vrijeme diktature kralja Aleksandra. Upravnu strukturu Sveučilišta tada je činilo, uz rektora, Sveučilišno vijeće, koje je sastavljeno od rektora i svih redovitih profesora, koje je biralo rektora i potvrđivalo izbor svih nastavnika, Sveučilišni senat (rektor, prorektor, dekani i prodekani) i Sveučilišna uprava (rektor i dekani). O izboru rektora i dekana obavještavao bi se ministar, dok je izbor profesora potvrđivao ministar, a na trajni i nepromjenjivi položaj imenovao je kralj. Obje uredbe, i iz 1926. i iz 1930., izričito su utvrdile da fakulteti nemaju pravnu osobnost. Izmjena te strukture uslijedila je 1940. godine u novoosnovanoj Banovini Hrvatskoj. Andrija Živković je bio rektor za vrijeme vladavina dviju država. Kraljevine SHS i Banovine Hrvatske, a kao prorektor nastavlja u trećoj, za vrijeme mandata rektorstva Stjepana Ivšića. Vlada NR Hrvatske početkom godine 1952. donosi rješenje o ukidanju Rimokatoličkoga bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu. Time je on *de facto*, ali i ne *de iure* prestao biti sastavnim dijelom Sveučilišta u Zagrebu, jer Senat Sveučilišta u Zagrebu nije donio odluku o isključenju Fakulteta iz sastava Sveučilišta u Zagrebu. Odlučnim zauzimanjem dekana Rimokatoličkoga bogoslovnoga fakulteta prof. dr. Vilima Keilbacha fakultet je nastavio djelovati punih trideset i osma godina, na temelju

Zapažen znanstveni doprinos Andrija Živković dao je hrvatskoj teologiji svoga vremena s posebnim naglaskom na moralnoj teologiji. Suočavao se s različitim teološkim pitanjima i problemima, bio je izvrstan teolog i ozbiljan intelektualac koji se bavio konkretnim čovjekom kako u Crkvi tako i u društvu. Nije bio osoba koja se povodila za trenutnim uspjesima svoga vremena, već je uvijek stavljao naglasak na *fides* prije *ethosa*, što je za njega značilo da je vjera život te da djelovanje mora slijediti vjerovanje. »Od godine 1923. Andrija Živković je bio član Hrvatske bogoslovne akademije, a dolaskom u Zagreb 1925. započeo je i njegov plodonosni rad u okrilju Hrvatske bogoslovne akademije gdje je niz godina obavljao službu blagajnika, sudjelovao više puta kao predavač na javnim predavanjima, a u ime Akademije radio je i kao član uredništva iz područja teologije na projektu Hrvatske enciklopedije.«¹¹ Bio je čovjek koji je interdisciplinarnim načinom promišljanja obilježio teološko-crkveni, znanstveni i društveni život Katoličke crkve u Hrvatskoj.

U konačnici osobnost profesora Živkovića najbolje je ocrtao Juraj Pavić, koji mu je održao oproštajni nadgrobni govor u ime zagrebačkog Bogoslovskeg fakulteta. »Nestalo je između nas markantne ličnosti, muža čvrste, stalne i odvažne volje, neumornog istraživača i radnika, odlična profesora i pedagoga, vjerna druga i pobožna svećenika... Ljubav prema Bogu, Crkvi i narodu oduševljavala ga je i raspaljivala njegovu ljubav knjizi, tako da je često duboko u noć i rano izjutra posezao za perom. A to pero odložio je tek onda, kada mu je ruka klonula.«¹² »Kao i svi veliki bogoslovi bio je *theologus mentis et cordis*.«¹³ Sadržaj njegova životnog djelovanja mogli bismo izraziti riječima: *Defensor fidei, literarum decus, Ecclesiae solamen* (Branitelj vjere, dika učenosti, utjeha Crkve).¹⁴ Umro je u Zagrebu 10. siječnja 1957. godine.¹⁵

Dnevnik Andrije Živkovića

Osnovne napomene

Dnevnik Andrije Živkovića nalazi se u Arhivu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sačuvan je u rukopisu, a nalazi se u drvenom sanduku u nesređenoj

povijesnoga i stečenoga prava, isključivo kao crkvena visokoškolska ustanova, sve do godine 1990. kada je nakon demokratskih promjena, tadašnje Izvršno vijeće Sabora Republike Hrvatske proglasilo ništavnim rješenje Vlade NR Hrvatske iz 1952. godine. Više o spomenutim navodima u bilješci možemo čitati u: »Andrija Živković: Rektor ak. god. 1938./1939. (ljetni semestar)-1939./1940. Sikirevci, 23. 11. 1886. – Zagreb, 10. 1. 1957.« dostupno online URL: <http://www.unizg.hr/rektori/azivkovic.htm> (zadnje posjećeno 15. 10. 2016.); M. s. A. BEGIĆ, *Dr. Andrija Živković: moralni teolog u kontekstu svoga vremena*, str. 15; ur., Ružica RAZUM – Tonči MATULIĆ *Pogledi iznutra*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 8–9.

¹¹ I. MAGIĆ – I. ZVONAR, »Rukopisna ostavština Mons. dr. Andrije Živkovića u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu«, str. 547.

¹² Juraj PAVIĆ, »Msgr. Andrija Živković«, *Vjesnik Đakovačke biskupije*, god. 10, br. 2, Đakovo, 1957., str. 25.

¹³ J. PAVIĆ, »Msgr. Andrija Živković«, str. 25.

¹⁴ Usp. J. PAVIĆ, »Msgr. Andrija Živković«, str. 25–26.

¹⁵ Usp. M. BIŠKUP, »Msgr. Dr. Andrija Živković«, *BS*, str. 57–67; M. A. BEGIĆ, »Prisutnost i rad dr. Andrije Živkovića na četvrtom Velehradskom kongresu«, *RTC*, str. 251–266; I. MARKOVIĆ, *Život i djelo Andrije Živkovića*, Đakovo, 1996.

materiji o Andriji Živkoviću pod rednim brojem 24 i 11. Dio dnevnika numeriran je rednim brojem 24 i ima 18 stranica teksta rukopisa, a u transkripciji to iznosi 14 stranica teksta pisanih računalom. Drugi je dio numeriran rednim brojem 11 u rukopisu i ima 51 stranicu teksta, a u transkripciji obuhvaća 20 stranica teksta pisanih računalom.

Andrija Živković zabilješke u dnevniku nije vodio kontinuiranim slijedom. Naime, bilježio je svoja zapažanja i ono što je držao vrijednim za godinu 1931. i 1932., a potom sve do 1953. godine ne bilježi ništa. Cjelovito je vodio bilješke za godinu 1953., pa ponovno tek za godinu 1956., kada navodi »bilježim samo ono što mi se čini pažnje vrijednim, kako za javnost općenito, tako i za mene osobno«¹⁶. Živković, kao što možemo vidjeti, nije od 1932. do 1953. godine uopće ništa zapisao u svoj dnevnik. Zašto se to dogodilo, sam autor nam daje odgovor: »Pukim slučajem mi je ova knjiga (upravo bilježnica) danas došla u ruke. Nakon dvadeset i jednu godinu! Sam se pitam kako je to moguće? A ipak je činjenica! U navali raznovrsnih poslova ja sam na nju posve zaboravio! Što se kroz taj dugi period od 21 godinu sve dogodilo u mom osobnom životu, a naročito u životu hrvatskoga naroda, ne da se ukratko ispričati. Toga ja sada ne mislim ovdje poduzeti, nego ću (ovaj čas, barem mislim tako) nastaviti bilježiti ono što od današnjeg dana budem smatrao potrebnim!«¹⁷

Da bismo mogli imati jasniji uvid u bilješke koje je Andrija Živković zabilježio o Svetozaru Ritigu, svakako je potrebno obrazložiti povijesni kontekst vremena kada su bilješke datirane.

Crkvene i društvene prilike u vrijeme nastanka Dnevnika Andrije Živkovića

U jesen 1918. godine dolazi do završetka Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije. Hrvatski sabor je 29. listopada 1918. godine razvrgnuo sve veze s Austrijom i Ugarskom te proglasio Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji. Stvorena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba, a Sabor je priznao Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast. Stanje na hrvatskom prostoru bilo je u tom razdoblju prilično složeno i kaotično. U atmosferi neizvjesnosti ispunjenoj raznim političkim i diplomatskim pritiscima te neskrivenim teritorijalnim pretenzijama Italije i Srbije prema hrvatskom prostoru, došlo je 1. prosinca 1918. godine do ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Stvaranjem nove države stvoren je i novi prostor koji je trebalo odijeliti od susjednih država, to jest utvrditi mu granice. Državni teritorij Kraljevine SHS u trenutku ujedinjenja bio je, zapravo, provizorij koji je konačno trebalo tek odrediti sklapanjem mirovnih ugovora. Najviše je problema bilo u pregovorima s Italijom, koja je osim onoga što je bilo predviđeno Londonskim ugovorom, zatražila za svoju zemlju i Rijeku. Američki predsjednik Wilson oštro se tome usprotivio i pozvao je Italiju da se odrekne Londonskog ugovora te je sam predložio da joj se dodijeli zapadna i središnja Istra. Tako su se nastavile rasprave i pogađanja, a do kraja mirovne

¹⁶ Arhiv Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta (dalje: *AKBF*), »Dnevnik Andrije Živkovića«, br. 11, u transkripciji rukopisa »Dnevnika« str. 1, u izvorniku naslovna stranica. (Dalje u radu ćemo navoditi stranice iz transkripcije, prema brojevima kako je dnevnik numeriran br. 11 i br. 24).

¹⁷ *AKBF*, »Dnevnik Andrije Živkovića«, br. 24, str. 13.

konferencije (21. siječnja 1920.) ništa nije bilo dogovoreno te su Kraljevina SHS i Italija upućene da izravnim pregovorima riješe problem međusobnog razgraničenja.¹⁸

Crkva u Hrvata, nakon burnih stoljeća svoje novovjeke povijesti, strukturira se u Kraljevstvu / Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca kao jedinstvena crkvena zajednica na čelu s nacionalnim episkopatom.¹⁹ Sve do donošenja Vidovdanskog ustava²⁰ Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921.) za novonastalu državnu zajednicu pojavljuje se problem ustavnopravnog određivanja položaja Katoličke crkve. U tom razdoblju postojali su različiti sustavi odnosa između Katoličke crkve i države. Tako je u kraljevinama Srbiji i Crnoj Gori, dakle u državama gdje je pravoslavlje bilo vjera većine stanovništva, postojao sustav jedinstva Crkve i države. Položaj Katoličke crkve u Srbiji i Crnoj Gori bio je reguliran konkordatima koje su one sklopile sa Svetom Stolicom, a s obzirom da je tim konkordatima bilo dopušteno da obredni jezik za tamošnje katolike bude staroslavenski, Katolička crkva u Srbiji i Crnoj Gori imala je karakter ustanove sa specijalnim pravima i ovlaštenjima.²¹ U Hrvatskoj i Sloveniji kao državni zakon vrijedio je austrijski konkordat, usprkos ugarskom nepriznavanju, dok u Bosni i Hercegovini uslijed turskih osvajanja nije postojala redovita katolička crkvena hijerarhija, tek je uspostavljena nakon što su austrougarske vlasti sklopile Konvenciju sa Svetom Stolicom (1881.), ali formalno je i dalje ostala pod suverenitetom turskog sultana.²²

»Prva vlada Kraljevine SHS, kojoj je na čelu bio srbijanski radikalni političar Stojan Protić, nije bila sklona pokretanju konkordatskoga pitanja. Vlada je inicijativu prepustila Svetoj Stolici. Odlaskom msgr. Svetozara Rittiga, tadašnjega župnika crkve sv. Marka u Zagrebu, u Vatikan – 20. lipnja 1919. – konkordatsko pitanje ponovno postaje aktualno.«²³ »Vlč. Rittig je predao papi Benediktu XV. šestu točku promemorije u kojoj se govorilo o potrebi unutarnjeg uređenja jurisdikcije u Srbiji. No, nakon povratka iz

¹⁸ Više o utvrđivanju granica kao i o pitanju stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca možemo naći u: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003.)*, Zagreb, 2003., str. 58–83; Josip BUTURAC – Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., str. 283–284. Želimo napomenuti da je u hrvatskoj historiografiji objavljeno niz monografija i članaka o društvenim i političkim prilikama na hrvatskom prostoru u tome razdoblju. U tom kontekstu posebice su važni članci i monografske studije Ljube Bobana, Hrvoja Matkovića, Bogdana Krizmana, Dragovana Šepića, Ive Petrinovića, Hodimira Sirotkovića, Ive Banca, Jure Krište, Zlatka Matijevića i drugih.

¹⁹ Usp. Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7. – 20. st.)*, Zagreb, 1996., str. 446.

²⁰ Dana 28. lipnja 1921. godine je Ustavotvorna skupština u Beogradu donijela tzv. *Vidovdanski ustav bez sudjelovanja predstavnika Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i radničke klase*. Ustavom je stvoren državni unitarizam i centralizam, onemogućena je ravnopravnost naroda, država je podijeljena na oblasti te je tako uklonjen i posljednji ostatak državnosti Hrvatske i ostalih južnoslavenskih naroda. Zbog svega toga u novoj je državi vladalo nezadovoljstvo, politički sukobi i progoni, pa je tako došlo i do atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928., kada su poginula dva hrvatska zastupnika (Pavao Radić, Đuro Basariček), a treći, Stjepan Radić, umro je od zadobivene rane 20. kolovoza 1928. O tome usp. J. BUTURAC – A. IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve*, str. 283–284.

²¹ Usp. Zlatko MATIJEVIĆ, »Ustavno-pravni položaj Katoličke crkve u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Od prvoprosinačkog akta do Vidovdanskog ustava)«, *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog održanog u Zagrebu i Krku 29. do 31. ožujka 2001.* (ur. Zlatko MATIJEVIĆ), Zagreb, 2002., str. 499–500.

²² *Isto*, str. 500.

²³ *Isto*, str. 501.

Vatikana msgr. Rittig o konkordatu nije mogao reći ništa više nego da se u najvišim crkvenim krugovima očekuje da jugoslavenska vlada pokrene to pitanje. Ni priznanje Kraljevine SHS, kao ni dolazak nuncija nisu pridonijeli stvaranju povoljnoga političkog ozračja za uređenje odnosa između Katoličke Crkve i jugoslavenske države.²⁴ U više je navrata bilo pokušaja pregovora o konkordatu. Konkordat je bio neprestano odgađan, a čini se da je pravi razlog tome bio što se država nije željela vezati jednim međudržavnim ugovorom koji bi bila dužna poštivati. Bez konkordata država je lakše mogla provoditi diskriminirajući postupak prema Katoličkoj crkvi, jer Katoličkoj crkvi nisu dopustili raniji položaj koji je imala u Habsburškoj Monarhiji, a državne su vlasti preferirale Pravoslavnu crkvu.²⁵ Iako je tekst konkordata konačno dovršen 1935. godine, tek je u srpnju 1937. godine iznesen pred Skupštinu i prihvaćen. No, kako je Srpska pravoslavna crkva izrekla crkvenu kaznu protiv narodnih zastupnika koji su glasovali za konkordat, vlada odustaje od nauma da ga predloži Senatu na ratifikaciju. Na taj način Katolička crkva u predratnoj Jugoslaviji ostaje jedinom vjerskom zajednicom koja nema zakonski uređen odnos s državom, a predstavnici Crkve i tadašnji hrvatski politički krugovi ne pokazuju odveć veliko zanimanje za konkordat.²⁶

U vrijeme Drugoga svjetskoga rata (1941. – 1945.) Crkva u Hrvata proživljava teška stradanja. Kada je 10. travnja 1941. godine uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska (NDH), hrvatski narod ju je s oduševljenjem dočekao, nadajući se da će konačno biti slobodan u vlastitoj državi, a s narodom je radost dijelila i Crkva. No, Hrvatska je bila sve drugo samo ne država, a Crkva se našla u unakrsnoj vatri nacista, fašista, ustaša, četnika i partizana predvođenih komunističkom partijom.²⁷ Svakodnevno su biskupi primali obavijesti o nestanku i pogibelji sve većega broja svećenika i stradanju nedužnih civila. Oduzimali su se crkveni posjedi u vojne svrhe, bila su zatvarana sjemeništa, a mnoge crkve su bile porušene. I nakon završetka Drugoga svjetskoga rata nastavlja se progon Crkve u Hrvata pod komunističkim režimom u Jugoslaviji.²⁸

»Stjecanjem okolnosti, komunisti su 1945. godine izišli iz rata na strani pobjednika. Pošto su fizički eliminirali ratne protivnike i stranačku opoziciju, i oni su zaveli totalitarizam, samo s drugim predznakom. Primijenili su manje-više liberalistički nazor u traženju rješenja odnosa između Katoličke crkve i države. Poslije neuspjelih pokušaja da – na tragu liberalnih nastojanja »narodne Crkve«, s početka 20. stoljeća odvoje Katoličku crkvu u Hrvata od nadležstva Svete Stolice, komunisti su primijenili metodu progona i opresije, i tek su 1966. sklopili sa Svetom Stolicom formalni sporazum, tzv. Protokol.«²⁹

U komunističkom režimu vlasti su nasilno oduzimale pravedno stečeni imetak, ponajprije Crkvi, biskupijama i samostanima, a onda i građanima. No kako su se odnosi između Katoličke crkve i nove vlasti na čelu s Titom pogoršavali, narod je davao sve

²⁴ Isto.

²⁵ Usp. Mile VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Metković – Split, 2007., str. 398.

²⁶ Usp. F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 449.

²⁷ Usp. M. VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, str. 416.

²⁸ Usp. Isto; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 470.

²⁹ Jure KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945. – 1990. Razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunističkom*, Zagreb, 1997., str. 28.

veću potporu Katoličkoj crkvi, a posebno zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu. Glavni cilj politike Josipa Broza Tita bio je stvaranje 'narodne' katoličke crkve, koja bi bila odvojena od Svete Stolice. Nadbiskup Alojzije Stepinac posebno je naglašavao važnost sporazuma vlasti i Vatikana za reguliranje odnosa između lokalne Crkve i države te to da su sumnjičenja o navodnoj nenaklonosti Vatikana prema Slavenima i Hrvatima neutemeljena. U konačnici je izražavao nadu da će nova vlada povesti politiku izmirenja i da će poštediti živote, jer ih je već i previše izgubljeno. Nažalost, umjesto obećanih dogovaranja i suradnje, sredstva informiranja nastavila su s napadima na Katoličku crkvu, svećenike i biskupe, vojni su sudovi osuđivali svećenike i istaknute katoličke laike i vojnike na smrt.³⁰

Odnosi između Crkve i države su se pogoršavali, što je rezultiralo uhićenjem zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca 1946. godine. Kada je papa Pio XII. godine 1952. odlučio Stepinca imenovati kardinalom, taj je čin dao povoda partijskom vodstvu da je ono odlučilo prekinuti diplomatske veze sa Svetom Stolicom, a što nikako za vjernike katoličke vjere nije bilo poboljšanje situacije.³¹

U tom bremenitom, i komunističkom represijom obilježenom razdoblju, Andrija Živković nastavlja voditi svoj dnevnik. Unatoč poratnom progonu Katoličke crkve od komunističkog režima u Jugoslavenskoj državi, ipak s vremenom postupno dolazi do smanjenja otvorenih sukobljavanja između Crkve i države, a prve naznake sređivanja odnosa pojavljuju se 1960. godine, kada je umro i kardinal Alojzije Stepinac. Sukobi tada više nisu bili javno isticali i uglavnom su se vodili oko vjeronauka, svećeničkih udruženja, vjerskih škola i sustavnoga ideološkog obračuna vlasti s religijom. Komunistički režim je sve više uviđao da represivnom politikom prema Katoličkoj crkvi ne jača ugled režima, a da nasuprot tomu jača ugled Crkve u narodu. Kako bi zaustavio suprotan učinak represivnog odnosa prema Katoličkoj crkvi, Josip Broz je na svečanosti u Rumi 2. rujna 1953. godine upozorio na sve češće fizičke obračune sa svećenicima, tražeći da se prekine s takvim postupcima, ističući kako se protiv okorjele neprijateljske politike Katoličke crkve treba boriti političkim sredstvima i ignoriranjem.

Budući da je partijsko vodstvo uvidjelo neplodnost svih pokušaja u rješavanju odnosa s Crkvom, te uvjereni kako ne mogu slomiti ni razbiti crkvenu hijerarhiju, okreću se izravno Svetoj Stolicu, nastojeći postići diplomatske odnose tim putem, a pregovori između Vatikana i vlade SFRJ počeli su 1964. godine u Rimu.³²

³⁰ *Isto*, str. 42–45.

³¹ *Isto*, str. 48.

³² Usp. J. KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945. – 1990.*, str. 49–50; Detaljniju razradu povijesnog prikaza razdoblja koje spominjemo u radu, o odnosima između Crkve i države možemo čitati u djelima autora: Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Svezak I, 1945. – 1952.*, Zagreb, 2008.; Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Svezak II, 1953. – 1960.*, Zagreb, 2010.

Zapisi iz Dnevnika Andrije Živkovića o Svetozaru Ritigu

Svetozar Ritig i njegova uloga u društvu

Andrija Živković je bio aktivan član Hrvatske bogoslovske akademije, a spomenuti ime Svetozara Ritiga³³ nije moguće a da se ne osvrnemo na njegove doprinose osnutku Hrvatske bogoslovske akademije te Staroslavenske akademije. Njegovom inicijativom 19. studenoga 1922. godine u dekanatskim prostorijama tadašnjeg Bogoslovnog fakulteta okupili su se, na poziv privremenoga pripravnog odbora na čelu s Franom Bulićem,³⁴ relevantni

³³ Svetozar Ritig rođen je 16. travnja u Brodu na Savi 1873. Boraveći u obiteljskom domu Svetozar Ritig pohađao je pučku školu u današnjem Slavonskom Brodu. Obitelj mu je bila dosta imućna te je mogla omogućiti Svetozaru i njegovu bratu Ivanu dobro obrazovanje. Daljnje školovanje nastavio je u Travničkom sjemeništu (do jeseni 1894.), u domaćem Đakovačkom do konca školske godine 1895. Za svećenika je zaređen 1895. Kapelan u Andrijevcima i Semeljcima, kateheta u Osijeku, Gornji grad, prebendar stolne crkve. Teološke škole završio u Augustineumu u Beču (1898. – 1902.). Postigao doktorat iz teologije. U Đakovu je bio profesor apologetike i crkvene povijesti (1902. – 1911.) kasnije na temelju natječaja je prešao u Zagrebačku nadbiskupiju (1911.), gdje je obnašao službu nadbiskupskog tajnika i urednika *Katoličkog lista*. Ritig je 1915. godine nakon više pokušaja započeo predavati kao docent na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Proforska satnica podrazumijevala je svega nekoliko sati tjedno, a u razdoblju od 1915. – 1917. godine često izostaje s predavanja na fakultetu ponajviše zbog ratnih prilika i obveza koje su ga zaokupljale. Svoje je posljednje predavanje održao u akademskoj godini 1925. nakon čega se više ne pojavljuje kao profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Godine 1943. bio je član ZAVNOH-a, 1944. – 1954. predsjednik komisije za vjerske poslove. Bio je član jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946., a iste je godine postao i ministrom vlade NR Hrvatske (do umirovljenja 1954.). Kako je neko vrijeme vršio ulogu tajnika biskupa Strossmayera prihvatio je i njegove političke ideje. Ritig je bio župnik župe sv. Blaža i sv. Marka gdje se istakao zaslugama za Crkvu i u znak priznanja imenovan je papinskim tajnim komornikom. Umirovljen je 1954. godine, no to nije zaustavilo njegov znanstveni rad u kojem je ostao aktivan i dalje. Bio je vrlo učen i kulturni, mnogo je pisao i igrao je važnu ulogu u političkom životu. Umro je u Zagrebu 1961. godine u 88. godini života i 66. svećeništva. Usp. Marin SRAKIC, »Odgojitelji u Bogoslovnom sjemeništu i profesori na teologiji u Đakovu 1806. – 1996.«, *Diacovensia*, god. 4, br. 1, Đakovo, 1996., str. 226; *Hrvatska enciklopedija*, gl. ur. Slaven RAVLIĆ, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 2007., str. 372; Ljubiša KRMAR, *Život i rad mons. Svetozara Rittiga*, diplomski rad napisan na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014.

³⁴ Frane Bulić – arheolog, konzervator i povjesničar (Vranjic kod Splita, 4. X. 1846 – Zagreb, 29. VII. 1934.). Osnovno i niže obrazovanje stekao u glagoljaškom sjemeništu u Pribu kod Omiša, gimnaziju polazio u Splitu (1861. – 1865), teologiju u Zadru (1865. – 1869.). Zaređen za svećenika 1869. Na sveučilištu u Beču započeo 1869. studij klasične filologije i slavistike, ali uskoro (1873.) slavistiku zamjenjuje klasičnom arheologijom. Nakon završetka studija radi kao suplent u gimnazijama u Splitu i Dubrovniku. Predavao je latinski, grčki i hrvatski jezik te vodio gimnazijsku knjižnicu i školske numizmatičke zbirke. Godine 1877. – 1978. ponovno odlazi u Beč gdje studira epigrafiku. Tamo se kretao u krugu dalmatinskih i istarskih narodnjaka (M. Pavlinović i dr.). Tih je godina bio oslobođen profesorske službe i postavljen za školskog nadzornika zadarskog i benkovačkog okruga te u svom uredu umjesto talijanskoga uvodi hrvatski kao službeni jezik. Nakon povratka iz Beča ponovno je imenovan školskim nadzornikom u Zadru, gdje obavlja i dužnost konzervatora Središnjeg povjereništva za spomenike zadarskog i benkovačkog okruga. Iz Zadra je premješten 1883. u Split na mjesto ravnatelja klasične gimnazije te upravitelja Arheološkog muzeja i konzervatora za splitsko okružje. U Splitu je tijekom svoga prosvjetnoga djelovanja dovršio pohrvaćenje gimnazije. Austrijske vlasti umirovile su ga kao gimnazijskog ravnatelja 1896., nakon jedne političke manifestacije njegovih učenika. Po smrti M. Pavlinovića biran je za narodnog zastupnika splitske općine u Dalmatinskom saboru u Zadru. Borio se za sjedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske. Prihode dobivene za odlaske na saborske sjednice uložio je u vlastiti fond za školovanje mladih arheologa te 1929. osnovao zakladu dr. Frane Bulić. Istraživao je antičke i starokršćanske spomenike Salone te starohrvatske spomenike u srednjoj Dalmaciji. U Salonu je otkrio više epigrafskih spomenika, starokršćansko groblje u Vranjicu kod lokaliteta Crikvine, baziliku sv. Anastazija, gradsku baziliku iz IV. st., biskupski stan i terme... Njegovo znamenito otkriće je sarkofag kraljice Jelene iz 976. na Otoku u Solinu (1898). Bulić je naš prvi arheolog svjetskoga glasa, a važan je bio i njegov politički stav, iako se nije aktivno bavio politikom. U vrijeme stvaranja jugoslavenske države bio je otvoren za

teolozi i izradili nacrt pravila Hrvatske bogoslovske akademije koji je podnesen vladi na odobrenje. Cilj navedene institucije bio je gajiti bogoslovnu znanost i sve pomoćne struke kroz izdavanje znanstvenih časopisa, knjiga, organiziranje znanstvenih skupova, podupiranje znanstvenika i njihov odgoj, održavanje javnih bogoslovnih predavanja i tečajeva te osnivanje knjižnica sa stručnom literaturom.³⁵

Na glavnoj sjednici Hrvatske bogoslovske akademije nakon dugih dogovora i priprava došlo je do njene reorganizacije tako da se *Staroslavenska akademija u Krku*, kojoj je svrha bila njegovanje staroslavenskoga liturgijskog jezika, i *Leonovo društvo u Senju*, čija je zadaća bila unaprjeđenje kršćanske filozofije, ujedinjuju s Hrvatskom bogoslovskom akademijom u jedno društvo. Glavna svrha ujedinjenja je bila unaprjeđenje bogoslovnih znanosti i svih pomoćnih struka, a za pročelnika Staroslavenskog odjeljenja godine 1927. izabran je Svetozar Ritig.³⁶

Svetozar Ritig bio je značajna osoba svoga vremena. Iako je njegovo životno opredjeljenje bilo svećenička služba, isticao se kao crkveni povjesničar, a osobito kao političar. »Umio je komunicirati s ljudima; bio je obrazovan intelektualac, zanimljiva svestrana ličnost, pragmatičan čovjek kojemu je manje-više sve polazilo za rukom. Nisu ga smetali neistomišljenici, posjećivao i ugošćivao je državnike raznih uvjerenja, od konzervativaca do liberala, prijateljevao s građanskim intelektualcima kao i socijalistima.«³⁷

Kao zastupnik Hrvatske stranke prava u Hrvatskom saboru Svetozar Ritig započeo je godine 1908. svoju političku djelatnost. Za vrijeme rata bio je aktivan član Narodnog vijeća u Zagrebu (1918.) i Privremenoga narodnog predstavništva u Beogradu (1919. – 1920.) te zastupnik Ustavotvorne i Savezne narodne skupštine. Godine 1941., dolaskom ustaške vlasti, položaj mons. Ritiga postao je vrlo upitan i neizvjestan, ponajviše zbog toga što je bio veliki neprijatelj Ante Pavelića. S obzirom na takvu situaciju, odlučio je napustiti Zagreb te odlazi u Hrvatsko primorje u mjesto Selce kod Crikvenice, gdje je stupio u dodir s predstavnicima antifašističkog pokreta. Kapitulacijom Italije područje Istre i Kvarnera postalo je područje njemačke vlasti, a s obzirom da su u kući mons. Ritiga boravili talijanski časnici i vojnici te je bio pod neprestanim prijetnjama od mogućeg zarobljeništva, on se godine 1943. priključio partizanskom pokretu. Krajem 1944. godine mons. Ritig napisao je proglas upućen svećenicima u kojem se osuđuju svećenici koji su prihvatili ustaški režim i ostali uz njega kritizirajući kler što ne želi pristupiti partizanskoj borbi. Time je veličao partizanski pokret i ulogu Josipa Broza u ostvarivanju jugoslavenske ideje. Bio je čvrsto uvjeren kako partizanski pokret i Komunistička partija nisu identične stvarnosti te kako je oslobodilački pokret ostvarenje narodnih i političkih ideala jugoslavenskog naroda, a ne samo ostvarenje

konceptije koje su imale voditi prema nacionalnoj (kulturnoj i vjerskoj) sintezi jugoslavenskih naroda. U sukobu s preprekama na realizaciji on se vraćao svom verificiranom hrvatskom opredjeljenju, ali nikada i nikakvom ekskluzivizmu. Usp. *Hrvatski biografski leksikon*, ur. Aleksandar STIPČEVIĆ (dalje HBL), sv. 2, Jugoslavenski leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 1989., str. 478–481.

³⁵ Usp. Frane BULIĆ, »Hrvatska bogoslovna akademija«, *BS*, god. 11, br. 1, Zagreb, 1923., str. 122–125.

³⁶ Usp. Anica NAZOR, »Staroslavenski Zavod »Svetozar Ritig« u Zagrebu«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 15, br. 1, Zagreb, 1989., str. 25–31.

³⁷ M. MATIJEVIĆ, *Političko, crkveno i kulturno djelovanje Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*, str. 3–4.

komunističkih ideja.³⁸ S obzirom na potonje tvrdnje u daljnjem tekstu neće nas iznenaditi jedna od bilježaka Andrije Živkovića u kojoj navodi nerazumijevanje mons. Ritiga koje se tiče nekih nastojanja komunističkih vlasti.

»Ritiga je u hrvatskom političkom životu na početku 20. stoljeća posebno smetalo strančarstvo, za koje je najviše okrivljavao hrvatsko novinstvo. Za stanje u društvu okrivljavao je i hrvatsku inteligenciju koja je bila pod utjecajem francuske revolucije. Za takvo stanje krivio je i Katoličku crkvu, smatrajući da nije znala povesti inteligenciju, koja se svrstala uz nju na Katoličkom kongresu u Zagrebu 1900. godine.«³⁹

Što se tiče uloge mons. Ritiga kao posrednika između vlasti i Crkve, potrebno je reći kako se aktivno uključio u dogovore susreta predstavnika Katoličke crkve s Josipom Brozom. Ritig je mislio kako je komunistička politika »bratstva i jedinstva« ispravna i ostvariva, te je mislio kako će Crkva u komunističkome uređenju imati vrlo dobre mogućnosti djelovanja. To je bila njegova najveća zabluda, jer su komunistička ideologija i njezini glavni predstavnici u Crkvi vidjeli najvećeg ideološkog neprijatelja svoje politike.⁴⁰ »Za razliku od partijskih ministara Rittig je opravdano bio uvjeren da mira i međunacionalnog jedinstva u državi neće biti dok se ne riješe crkveno-državni odnosi. Tako mons. Rittig u svom pismu Predsjedništvu savezne vlade DF Jugoslavije između ostaloga piše: «Vjerski mir je prvi uvjet općeg smirenja u svakoj zemlji i svakom narodu... Vjerska sloboda, građanska trpeljivost je bitni elemenat našega zajedničkoga života...»⁴¹

Jedna zanimljivost iz života Svetozara Ritiga u kojoj je očita nutarnja borba Ritiga svećenika i Rittiga političara povezana je sa slučajem suđenja nadbiskupu Stepincu. U vrijeme nadbiskupova suđenja Ritig je bio na Mirovnoj konferenciji u Parizu. »Iako nije javno komentirao suđenje nadbiskupu Stepincu, u jednom pismu koje je napisao najvjerojatnije dr. Šameku, potpredsjedniku čehoslovačke vlade, kao odgovor na njegov upit u vezi sa slučajem Stepinac, Rittig između ostaloga piše: 'Nadbiskupa Stepinca ništa ne označava krivcem grozomornih nedjela, što su se zbila u hrvatskim krajevima, dapače on im je pokušavao odolijevati, ali u tjeskobnim i životnim dilemama strašna lavina događaja povukla je sa sobom čovjeka i on je svojim hijerarhijskim položajem predvodnik pao žrtvom velike pomutnje duhova'.«⁴² Iz navedene tvrdnje vidljivo je da je Rittig svjestan pogrešaka komunističke vlasti u odnosu prema Katoličkoj crkvi, ali mu je njegov krajnji cilj jugoslavensko i slavensko jedinstvo priječilo da se žešće kritički usprotivi toj vlasti kojoj je i sam pripadao. Zbog svoga političkoga djelovanja na strani komunističkih vlasti Rittig nije bio omiljen kod katoličkih biskupa i svećenika, a smrću nadbiskupa Bauera postupno je izgubio podršku crkvene vlasti u Hrvatskoj.⁴³ Preko svojih veza Ritig je pokušavao utjecati na Vatikan da poboljša odnose s jugoslavenskom vlašću, tj. da se uspostavi *modus vivendi* između Vatikana i Jugoslavije. Međutim ti su njegovi pokušaji bili bezuspješni, ponajprije zbog

³⁸ Usp. *Hrvatska enciklopedija*, (gl. ur.) Slaven RAVLIĆ, str. 372; Lj. KRMAR, *Život i rad mons. Svetozara Rittiga*, str. 23–25.

³⁹ Miroslav AKMADŽA, »Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga«, str. 140–141.

⁴⁰ Usp. Lj. KRMAR, *Život i rad mons. Svetozara Rittiga*, str. 28.

⁴¹ M. AKMADŽA, »Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi«, str. 108.

⁴² *Isto*, str. 110; M. AKMADŽA, »Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga«, str. 150–152.

⁴³ Usp. M. AKMADŽA, »Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi«, str. 110–114.

neriješenog pitanja svećeničkih udruženja, a u kojima je Ritig imao posebno važnu ulogu, a crkvena vlast im se oštro protivila, držeći da iza spomenutih udruženja stoji državna vlast s ciljem narušavanja jedinstva u redovima Katoličke crkve i rušenja autoriteta crkvene hijerarhije, a s krajnjim ciljem odvajanja Katoličke crkve u Jugoslaviji od Svete Stolice. Budući da su se odnosi države prema Vatikanu sve više zaoštravali, Ritig je uputio pismo maršalu Titu s molbom da se spriječi žučljivo pisanje novinstva protiv Rima. Međutim, i to je Ritigovo pismo ostalo još jedan neuspješan pokušaj da utječe na crkveno-državne odnose.⁴⁴

Upravo je od tih zabluda komunističke vlasti Andrija Živković pokušao sačuvati mons. Svetozara Ritiga. U tome i jest vrijednost njegovih zabilježaka u dnevniku o kojima dosad ništa nije bilo poznato, kao ni to da je mons. Ritig svoja opredjeljenja dijelio s prof. Živkovićem. Zbog svoga političkog djelovanja na strani komunističkih vlasti, Ritig nije bio omiljen kod većine katoličkih biskupa i svećenika, a nakon što je vlada FNRJ prekinula diplomatske odnose s Vatikanom krajem 1952. godine, u daljnjim pregovorima s Katoličkom crkvom sve se manje koristila Ritigovim uslugama, te se Ritig 1954. godine povukao u mirovinu.⁴⁵

Bilješke iz Dnevnika Andrije Živkovića

Uvidom u bilješke koje je Andrija Živković ostavio zapisano Svetozaru Ritigu stječemo dojam kako je Ritig imao potrebu svoje stavove i razmišljanja podijeliti sa Živkovićem, očekujući katkada od njega odgovor.

Ime mons. Svetozara Ritiga profesor Živković prvi put spominje u bilješci od 6. lipnja 1931. godine, pišući kako je prigodom proslave Majke Božje od Kamenitih vrata *Jutarnji List* donio vijest da je župnik mons. Ritig u svom govoru dokazivao *božanstvo* majke Božje, stavljajući još i zabilješku u zagradama kako je propovijed održana na otvorenom u prisutnosti kralja Aleksandra i kraljice Marije.⁴⁶ Svetozar Ritig je prilikom spomenute proslave »koristio priliku da iznese kršćanski stav o vrijednosti žene i majke, gdje je zahvaljujući, ponajprije kršćanstvo žene uzdiglo, oslobodilo, dalo im ravnopravnost. Crkva pokazujući na uzvišeni ideal Majke Božje dala je svakoj ženi čast, koja ju ide, a biološko majčinstvo uzdignula je do etičkog dostojanstva«⁴⁷.

Godine 1932. u prvoj zabilješci Živković navodi kako je dočekao kod svoga susjeda Ritiga Novo lje to kako je taj dan kod njega i ručao, a nakon te zabilješke sve do 29. veljače spomenute godine nema nikakvih značajnijih natpisa o Svetozaru Ritigu. Međutim tog datuma piše Živković zanimljiv osvrt u kojem navodi: »U nedjelju (28. veljače) nisam bio kod Ritiga ni na ručku ni na večeri. Pred tim sam bio jednu večer pozvan kad je bilo elitno društvo (Brlička,⁴⁸

⁴⁴ Usp. M. AKMADŽA, »Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga«, str. 154–155.

⁴⁵ Usp. *Isto*, str. 156.

⁴⁶ Usp. *AKBF*, »Dnevnik Andrije Živkovića«, br. 24, str. 1.

⁴⁷ M. MATIJEVIĆ, *Političko, crkveno i kulturno djelovanje Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*, str. 118.

⁴⁸ Ivana Brlić Mažuranić – rođena 1874. godine u Ogulinu. Hrvatska je književnica koja je priznata u Hrvatskoj i svijetu kao jedna od najznačajnijih spisateljica za djecu. U formiranju njene osobnosti veliku je ulogu odigrao njen djed Ivan Mažuranić. Ivana je godine 1937. postala dopisnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti a time ujedno postaje i prva žena članica Akademije. Samo godinu dana kasnije Akademija ju predlaže za Nobelovu nagradu. Književna ostavština, rukopisi i korespondencija nalaze se u Arhivu obitelji Brlić u Slavonskome Brodu. A. Barac je istaknuo da je njezina etika više etika srca negoli pogledi na

Ćurčin,⁴⁹ Meštrović,⁵⁰ Kljaković,⁵¹ Kršinić,⁵² Ruspini⁵³). Izgovarao sam se, ali sam ipak došao. Prave zabave nije bilo... nije se mogla razviti. A žučnih razgovora također ne... jer se ljudi u pogledima na probleme političko – ekonomske nikako ne slažu. Razgovarao sam s gđom Meštrović, s Brlićem i Ćurčinom – iza 12 h smo se rastali. Učinilo mi se, da se domaćin držao hladno prema meni – što sam se jedva odazvao njegovom pozivu. I ovaj sam put rekao, da mi se ovakvi domjenci i sastanci ne mile – što ga je začudilo! – Meni, da iskreno kažem, neće biti žao.... Od tog poznanstva i trampanja ja nemam ništa – a često mi je mrsko! Moram da se zabavljam s onim, s kojim se ne mogu zabavljati, jer mi stoji daleko i po srcu i po intelektu... nikakvih dodirnih točaka.«⁵⁴ Premda je Andrija Živković pretpostavljao kako će mu njegov susjed Svetozar Ritig zamjeriti taj njegov pomalo odbojan stav, prevario se, jer ga je samo nakon

svijet. Godine 1938. umire u Zagrebu. Usp. *Hrvatski biografski leksikon* (gl. ur.) Aleksandar, STIPČEVIĆ (dalje: HBL), sv. 2, Zagreb, 1989., 342–344.

⁴⁹ Milan Ćurčin poznat je kao književni kritičar, pjesnik i publicist. Rođen je u Pančevu godine 1880., a umro je u Zagrebu 1960. Tijekom 1930-ih godina sve više napušta centralističko-unitarističke koncepcije te zajedno sa skupinom hrvatskih intelektualaca (A. Bazala, M. Džeman, I. Meštrović i dr.) predlaže nacrt ustava *Nova Europa* kojim bi Jugoslaviju trebalo organizirati kao složenu državnu zajednicu. Usp. HBL (gl. ur.) Trpimir MACAN, sv. 3, Zagreb, 1993., str. 172.

⁵⁰ Ivan Meštrović je rođen u Vrpolju u Slavoniji godine 1883., ali je svoje djetinjstvo proveo u selu Otavice u Dalmaciji. Rođen je u seoskoj katoličkoj obitelji, a njegova religioznost oblikovala se pod utjecajem pučke religioznosti, Biblije i kasnog Tolstoja. Njegov umjetnički talent razvio se promatranjem građevina grada Splita. Svoju prvu izložbu održao je godine 1905. u Beču, a 1911. u Rimu na svjetskoj izložbi umjetnosti pobijedio je i dobio prvu nagradu za kiparstvo. Postaje popularan i stječe naklonost talijanske i strane kritike. Bio je začetnik i ideolog nacionalno-romantične skupine *Medulić*. Za Prvoga svjetskoga rata živio je u emigraciji, nakon rata se vratio u domovinu kada je i započelo njegovo dugo i plodno razdoblje kiparskog i pedagoškog rada. Njegov izniman kiparski talent očituje se u lirskoj i dramskoj ekspresiji ljudskoga tijela, što ga svrstava među istaknute osobnosti 20. stoljeća i među najistaknutije hrvatske umjetnike. Umro je 1962. godine u South Bendu, Indiana, SAD. Usp. *Hrvatska enciklopedija*, (gl. ur.) August KOVAČEC, sv. 7, Zagreb, 2005., str. 248–249.

⁵¹ Joza (Josip, Jozo) Kljaković – slikar i karikaturist, rođen je u Solinu 1889. a umro u Zagrebu 1969. Bio je u svome umjetničkom radu blizak Ivanu Meštroviću. Budući da se je u razdoblju od 1920. do 1940. posvetio dekorativnom zidnom slikarstvu, po narudžbi Svetozara Ritiga oslikao je zagrebačku crkvu sv. Marka velikim fresko-kompozicijama, uglavnom biblijske tematike, meštrovićevskih i michelangelovskih oblika, razvijajući monumentalni izraz i smisao za kompoziciju. Nakon atentata na kralja Aleksandra potpisao je 1934. tzv. Zagrebački memorandum skupine intelektualaca o prilikama u državi i prvim koracima da se oni uredite te 1937. kao prijedlog za raspravu ustavni nacrt o preuređenju države u federativnom smislu radi rješavanja hrvatskoga pitanja. U vrijeme NDH bio je zatvoren godinu dana kao politički sumnjiv, nakon čega je otputovao u Rim pa Buenos Aires i potom se godine 1968. gotovo slijep vratio u Zagreb. Usp. HBL (gl. ur.) Trpimir MACAN, sv. 7, Zagreb, 2009., str. 408.

⁵² Frano (Fran, Frane, Franjo) Kršinić – kipar (Lumbarda, 24. VII. 1897 – Zagreb, 1. I. 1982; u Korčuli od oca uči klesarstvo, a djelovao je kao slobodni umjetnik u Pragu i Zagrebu od 1920., a od 1922. u Beogradu. Godine 1924. doselio se u Zagreb i zaposlio na ALU, gdje je od 1940. izvanredni, od 1947. do umirovljenja 1967. redoviti profesor i voditelj majstorske radionice. Stvarao je u tradicionalnim kiparskim materijalima, nadahnut vedrinom i ljepotom Mediterana, trajno zaokupljen ženskom figurom te povremeno zavičajnom, portretnom i spomeničkom tematikom. Usp. HBL (gl. ur.) Trpimir MACAN, sv. 8, Zagreb, 2013., str. 248–251.

⁵³ Ivan Angelo Ruspini – svećenik, imenovan je profesorom filozofije (1897. – 1899.) te crkvenog prava i povijesti (1899. – 1910.). Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu sveučilišta u Zagrebu od 1910. do 1934. godine predavao je crkveno pravo. Rodio se u Osijeku 1872. godine, umire naglo na izletu u Brežicama 2. I. 1934. godine u 63. godini života i 39. svećeništva. Sahranjen je u Zagrebu. Isticao se svojom vrsnošću u pravničkim poslovima. Iako strogo lica, taj je čovjek bio uvijek mekoga srca posebno prema svojim kolegama. Napiso je mnoštvo recenzetskih prikaza, a objavljivao ih je najvećim djelom u časopisu *Bogoslovna smotra*, čiji je suradnik bio od prvih dana svoga dolaska na Katolički bogoslovni fakultet. Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, »Prof. dr. Ivan Angelo Ruspini«, *BS*, god. 22, br 4, Zagreb, 1934., str. 373–377; Marin SRAKIĆ, »Odgovitelji u Bogoslovnom sjemeništu i profesori na teologiji u Đakovu 1806. – 1996.«, str. 227.

⁵⁴ *AKBF*, »Dnevnik Andrije Živkovića«, br. 24, str. 8–9.

mjesec dana, točnije 28. ožujka, susjed ponovno pozvao k sebi, te navodi: »Susjed me zove i nadalje k sebi i vidim da mi onaj malo nezgodni odbojni stav nije uzео za zlo. Pa ovo mjesec dana nekoliko sam puta bio već kod njega.«⁵⁵

Kako je već u radu bilo spomenuto, Andrija Živković zabilješke u dnevniku nije vodio kontinuiranim slijedom. Bilježio je svoja zapažanja i ono što je smatrao vrijednim za godinu 1931. i 1932., a potom sve do 1953. godine ne bilježi ništa. Cjelovito je vodio bilješke za godinu 1953., pa ponovno nastavlja tek za 1956. godinu.

Daljnje zabilješke u dnevniku profesora Živkovića koje se odnose na Svetozara Ritiga bilješke su iz godine 1956., gdje se u zabilješci navodi: »3. siječnja mi je javio msgr. Radičević⁵⁶ negativni svoj odgovor dr. Ritigu (dan 2. siječnja) o sazivu nekog broja uglednijih svećenika iz Zagreba za Sv. Tri Kralja na ručak. Pobijao je Radičević mišljenje da je sada zrelo vrijeme za neki sporazum između Crkve i države. O tom je razgovoru msgr. Radičević obavijestio nadbiskupa koadjutora dr. Šepera⁵⁷: rekli su mi ono, što bi mu ja morao reći!«⁵⁸ Mogli bismo pretpostaviti, s obzirom da to nije zapisano u bilješkama, da je i Andrija Živković dijelio Radičevićovo mišljenje te da se stoga i nije odazvao pozivu dr. Ritiga na ručak. Za kanonika Lovru Radičevića treba istaknuti da je bio od 1910. do 1914. saborski zastupnik đakovačkoga kotara. Bavio se politikom, ali je imao odbojan stav prema Narodnom vijeću. Navedeno vijeće je pod utjecajem nekih svećenika zahtijevalo da se oduzme službu kanoniku Radičeviću i Ljudevitu Ivančaninu te da ih se uhiti. Dana 22. studenoga 1918. godine, kao i drugi koji su dobili slične pozive, oni su smjesta zatvoreni i po raznim su se tamnicama tijekom mnogih mjeseci bez ikakva razloga povlačili, te su napokon pušteni na slobodu bez navedenog razloga zašto su bili zatvoreni. U Zagrebu je tada raspoloženje bilo takvo da je svaki bio progonjen u koga je Narodno vijeće sumnjalo da je njegov utje-

⁵⁵ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 24, str. 9.

⁵⁶ Lovro Radičević – rođen 9. VIII. 1868. u Brodu, preminuo u Zagrebu 14. X. 1959. Pučku je školu završio u Brodu, gimnaziju u Požezi i Zagrebu, prva dva tečaja teologije u zagrebačkom sjemeništu, druga dva u Pešti. Tonzuru je primio 26. V. 1885., četiri niža reda, 13. V. 1888., više redove, 6. VII., 2. XI., i 14. XII., 1890., prezbiterat uz dispensu od 20 mjeseci. Nakon završenih studija vršio je službu kancelara u nadbiskupskoj pisarni. Godine 1891. postao je ceremonijar prvostolne crkve, 1892. protokolista i arhivar, 1894. bilježnik Duhovnog stola, 1896. izabran je prebendarom prvostolne crkve te primio službu kaptolskoga arhivara. Godine 1904. imenovan je začasnim papinskim kapelanom, a godine 1906. u Budimpešti postigao doktorat iz crkvenoga prava. 1910. Godine kada je postao dekanom prebendarskog sabora imenovan je i zagrebačkim kanonikom, a njegova dekanatska služba potvrđena je ponovno nakon povratka iz izbjeglištva 1920. godine. Usp. Ljudevit IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, sv. 3, rukopis u biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sign. 172-92-12.

⁵⁷ Franjo Šeper – zagrebački nadbiskup i kardinal (1905. – 1981.). Na Papinskome sveučilištu Gregoriana u Rimu diplomirao je i doktorirao teologiju; svećenik Zagrebačke nadbiskupije, nadbiskupski tajnik, rektor Bogoslovnog sjemeništa, župnik župe Krista Kralja u zagrebačkom Trnju. Od 1954. zagrebački nadbiskup koadjutor, potom nadbiskup ordinarij (od 1960.), višekratno predsjednik Biskupske konferencije Jugoslavije. Papa Pavao VI. imenovao ga je kardinalom (1968.) i pročelnikom Kongregacije za nauk vjere (1968. – 1981.) kao prvoga Hrvata u povijesti koji je dosegao tako važan crkveni položaj. Osnivač je novinske kuće Glas Koncila, Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije Kršćanska sadašnjost. Istaknuo se u koncilskim pripremnim komisijama kao i na samom Koncilu; promicatelj je i dijaloga sa suvremenim društvima, zagovaratelj ređenja trajnih đakona laika i dr. Na Koncilu se istaknuo kao vrstan teolog i poznavatelj jezika te je i Kongregaciju za nauk vjere reformirao u Ured vrednovanja važnih teoloških mišljenja, a po ocjenama mnogih zaslužan je za razvoj postkoncilske teologije i Crkve. Usp. *Hrvatska opća enciklopedija*, (gl. ur.) Slaven RAVLIĆ, sv. 10, Zagreb, 2008., str. 455–456.

⁵⁸ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 11, str. 1.

caj štetan. Budući da nadbiskup nije imao odvažnosti Radičevića i Ivančanina maknuti sa službe kanonika, bez obzira što su to željela njegova subraća svećenici, obojici je savjetovao bijeg u štajerski Gradac dan prije poziva pred policiju. Godine 1919. nadbiskup Antun Bauer javio je svećenicima da se mogu vratiti u Zagreb bez straha od progona, a 1920. godine kanonik Radičević ponovno je izabran dekanom prebendarskog zbora.⁵⁹ U kontekstu navedenih tvrdnji jasno je zašto se Radičević nije slagao s režimom i Ritigom.

Bilješka zapisana od 3. siječnja 1956. godine povezuje se s bilješkom od 26. siječnja iste godine: »Držim da nije kasno zabilježiti: da je na svetkovinu sv. Tri Kralja (ove godine) imao biti održan ručak kod msgr. dr. Svetozara Ritiga. Među uzvanicima je imao biti i nadbiskup koadjutor dr. Šeper (o kojem se izrazio povoljno maršal Tito pred samim msgr. Ritigom). Stvar je osujetio posjet dr. Ritiga kod kanonika Radičevića – dan dva prije. Kod toga je posjeta nastojao dr. Radičević pokazati msgr. Ritigu da je utopija njegovo nastojanje, odrediti i učiniti snošljivim život Katoličke Crkve kod nas s domaćim komunistima! Ritig je htio kod tog zajedničkog ručka okupiti nekoliko starih uglednih svećenika i s njima pripremiti akciju »izmirenja« (ili »uređenja odnosa«) koju bi – kako on misli – bio sposoban provesti samo maršal Tito! Saslušavši Radičevićev odgovor – odustao je Svetozar od svakog poziva (na tom zboru sam imao biti i ja). O stvari je obaviješten i nadbiskup koadjutor!⁶⁰ Iz bilješke nam je jasna očita nakana Svetozara Ritiga oko pripremljanja akcije »izmirenja«, međutim, iako nije zabilježen u dnevniku odgovor Radičevićev te ne možemo znati što mu je odgovorio, evidentno je da je mons. Ritig odustao od plana izmirenja.

Sljedeća zabilješka, datirana 8. veljače 1956. godine, tiče se pokušaja uspostave Apostolske delegature: »Oko 5 sati popodne posjetio me msgr. Ritig. Ostao je oko pola sata. Pričao je o posjetu kod maršala Tita (razgovor o uspostavi diplomatskih odnosa Sa sv. Stolicom). Ritig je predlagao da se kod nas uspostavi Apostolska delegatura, dakako u osobi jednog, domaćeg čovjeka, a Tito nije tomu sklon! Bio je usput i u Đakovu i u posjeti kod msgr. Akšamovića⁶¹, a i u Brodu n/S⁶² kod svojih rođaka (Ritig je rodom Brođanin).

⁵⁹ Usp. Lj. IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, sv. 3, sign. 172-92-12.

⁶⁰ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 11, str. 5.

⁶¹ Antun Akšamović, biskup đakovački ili bosansko-srijemski. Rođen je 27. svibnja 1875. u Garčinu. Pučku školu završio u svom rodnom mjestu a gimnaziju u Vinkovcima 1895. zatim odlazi na bogosloviju u Đakovo, gdje je zaređen za svećenika 1899. Kao mladomisnik službovao je u Drenju i Đakovu. Biskup Strossmayer ga šalje za prefekta dječjeg sjemeništa u Osijeku, a 1902. vraća ga u Đakovo za profesora morala i pastirskog bogoslovlja na sjemeništu. Tu je službu obavljao 17 godina. Na čelu je izgradnje nove bogoslovije 1913. – 1914. Godine 1915. biskup Ivan Krapac ga postavlja za rektora sjemeništa uz službu prefekta studija i sjemenišnog ekonoma. Iste ga je godine papa Pio X. postavio svojim komornikom, a papa Benedikt XV. ga 1920. godine imenuje bosansko-srijemskim ili đakovačkim biskupom, i 1923. apostolskim administratorom sjeverne Slavonije i Baranje do tada dijelova Pečujske biskupije. Za vrijeme svog biskupovanja u izvanrednim je odnosima s kraljem Aleksandrom Karađorđevićem i zato je od dvora dobio orden sv. Save. Nakon velikog požara 1933. biskup Akšamović ulaže velike napore u obnovi đakovačke katedrale, modernizira biskupsko vlastelinstvo mlinom, ciglanom, tvornicama špirita, novim nasadima vinove loze. Materijalno je pomagao neke fakultete na Zagrebačkom sveučilištu, druge prosvjetne i kulturne ustanove u Đakovu i Zagrebu. Zbog toga mu je Sveučilište u Zagrebu dodijelilo počasni doktorat 1926. iz teologije. Pisao je različite članke, rasprave i poslanice koje su objavljivane u vjerskom tisku: *Glasnik biskupije Bosanske i srijemske, Katoličkom listu, Nedjelji* i dr. Zajedno sa zagrebačkim nadbiskupom Antunom Bauerom gradi u Zagrebu veliko Katoličko dječjačko sjemenište, Klasičnu gimnaziju 1929., i Hrvatsku bogoslovnu akademiju. Na čelu Đakovačke i srijemske biskupije bio je 31 godinu, sve do 1951. kad je umirovljen. Umro je u Đakovu 1959. godine. Usp. <http://free-vk.t-com.hr/Josip-Sarcevic/biskupi.htm> (zadnje posjećeno 10. studenoga 2016.).

⁶² Brod n/S- kratica u rukopisu koju je prof. Živković navodio za mjesto Brod na Savi, današnji Slavonki Brod.

Radičevića nije ni spomenuo, samo na stepenicama kod odlaska je zapitao: Posjećuješ li našeg Brođanina⁶³? Ja sam odgovorio: ne! To ima biti u vezi s onim što sam zabilježio pod datumom od 26. 1. te godine.«⁶⁴ Iz navedene bilješke jasno nam se očituje stav Andrije Živkovića i to iz tvrdnje da Ritig nije ni spomenuo Radičevića, jer Radičevićev stav je bio jasno izražen u bilješci na koju se Živković na kraju poziva, i koju je zapisao 3. siječnja 1956. godine, a to je Radičevićevo nastojanje pokazati msgr. Ritigu da je utopija njegov trud, odrediti i učiniti snošljivim život Katoličke crkve kod nas s domaćim komunistima.

Istog mjeseca, samo sedamnaest dana poslije te zabilješke, prof. Andrija Živković navodi kako ga je posjetio msgr. Ritig vraćajući se sa šetnje. »Ovih je dana navratio k meni na kratki posjet Msgr. dr. Ritig vraćajući se s groblja. Tom mi je zgodom rekao da je pod konac siječnja opet bio u Beogradu u audijenciji kod maršala Tita. Ovaj put mu je predložio: da sv. Stolica imenuje za Jugoslaviju 'apostolskog delegata' u osobi jednoga domaćeg premeta. To bi imala biti veza između Jugoslavije i Vatikana. Tito se koliko razabiram iz razgovora, pokazao tom rješenju – nesklon! Još uvijek Svetozar ne vidi, da sadanja vlast treba tek pokornog slugu, koji će Vatikan izvješćivati onako, kako vlast hoće ili želi, a ne kako su doista stvarni odnosi između Crkve i komunističke vlade. I umrijet će, a istine komunističkog sustava posve upoznat neće! Dobronamjernost je uistinu lijepa krepost kod čovjeka političara; ali od nje do naičine političara – samo je jedan kratak korak!«⁶⁵

Iz potonje navedene zabilješke jasno zaključujemo kako je prof. Živković bio nesklon onome što je pokušavao Svetozar Ritig i čemu se nadao u pregovorima s Josipom Brozom i komunističkim vlastima. Jasno je istaknuo u dnevniku kako Ritig nikada neće upoznati istine i nakane komunističke ideologije. No unatoč svemu Živković prepoznaje u Ritigu krepost dobronamjernosti iz čega vidimo osobinu Andrije Živkovića, uvijek u čovjeku prepoznati i tražiti ono dobro. On ne okreće leđa Svetozaru Ritigu, bez obzira što nije bio suglasan s njegovim stavovima i mišljenjima, već ga žali kao kolegu koji nije uspio doći do spoznanja prave istine.

Početak travnja 1956. godine među posljednjim zabilješkama u dnevniku u kojima se spominje ime dr. Svetozara Ritiga prof. Živković je zapisao: »Čestitao sam pismeno rođendan Svetozaru Ritigu – osamdeset i četvrti! Bilo je oko 5 sati popodne kod njega zakuska – na koju su bili pozvani biskup dr. Lach⁶⁶ i kanonik Radičević od strane klera.

⁶³ Pod nazivom 'Brođanin' dr. Ritig je mislio u pitanju koje je postavio prof. Živkoviću, na kanonika Lovru Radičevića, koje je bio rodom iz Broda na Savi. A to nam je očito i iz nastavka zapisane rečenice gdje prof. Živković navodi pretpostavku kako je pitanje mons. Ritiga sigurno povezano s bilješkom koja je datirana na 26. siječanj iste godine.

⁶⁴ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 11, str. 6.

⁶⁵ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 11, str. 6.

⁶⁶ Usp. Biskup Josip Lach (1899. – 1983.), kao pomoćni biskup zagrebački svoj cjelokupan biskupski staž morao je odraditi u vrlo bremenitim vremenima. Prvih pet godina od 1940. do 1945. djelovao je u ratnim okolnostima, dok je sve ostalo razdoblje djelovao u okolnostima komunističkog totalitarizma. Njegova sreća je bila u tome što je bio pouzdani suradnik trojice hrvatskih kardinala, Alojzija Stepinca, Franje Šepera i Franje Kuharića. Biskup Lach je imao značajnu ali i posebnu ulogu u odnosima Katoličke crkve, posebice Zagrebačke nadbiskupije, i državnih vlasti. U vrijeme kad je kardinal Stepinac zatočen, pomagao je kao generalni vikar biskupu Franji Salis-Seewisu u vođenju nadbiskupije, te je razgovarao s državnim vlastima, posebno s Komisijom za vjerske poslove NR Hrvatske, Miroslav AKMADŽA, »Uloga biskupa Josipa Lacha u crkveno – državnim odnosima 1945. – 1962.«, *Tkalčić. godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, sv. 10, Zagreb, 2006., str. 283–374.

Od ostalih rodbina i drugi, ali nitko od komunističkih kaponja.⁶⁷ Barem ih nije napose spominjao kanonik Radičević od koga sam čuo.«⁶⁸

Devetog rujna 1956. godine posljednja je bilješka u dnevniku prof. Andrije Živkovića u kojem spominje ime dr. Ritiga. »Danas je bio kod mene Svetozar Ritig da mi saopći vijest (koju sam već jučer čuo od dr. Radičevića i iz izvora Tagespöst (Graz) da je ruski poslanik Bogamolov (Rus) tražio u Vatikanu veze u ime SSR-a, a sinoć je radio⁶⁹ to proglasio izmišljotinom! Bit će zanimljivo saznati: nije li ipak nešto bilo na stvari? Ritig se otud nada, da bi i kod nas moglo iza toga doći do normalnih odnosa sa sv. Stolicom. Ali treba sačekati da se vidi – nije li to zgodno ubačeni ruski manevar?«⁷⁰ S tom bilješkom prof. Andrija Živković zaključio je svoje spominjanje dr. Svetozara Ritiga, a cijeli dnevnik je zaključio posljednjom bilješkom u mjesecu studenome 1956. godine.

Zaključna razmatranja

Na temelju Dnevnika Andrije Živkovića, sačuvanog u rukopisu u Arhivu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, upoznajemo u određenoj mjeri društveni okvir i pojedine događaje iz života Andrije Živkovića i Svetozara Ritiga. Premda su različitih društvenih stavova i usmjerenja, ipak su imali nekoliko poveznica koje su utjecale na njihove odnose. Prije svega obojica su potjecala iz istog kraja, iz Slavonije, i kao svećenici pripadali su istoj Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, međutim, bili su suprotnih političkih opredjeljenja, a što nam je vidljivo iz Živkovićevih navoda koje smo spominjali u bilješkama. Tako je u bilješci od 28. veljače 1932. godine Živković zapisao kako je bio jednu večer pozvan na večeru kod Ritiga kada je bilo prisutno elitno društvo te kako se izgovarao ali je ipak došao »jer od tog poznanstva i trampanja on nema ništa, a često mi je mrsko«. Potom, bilješka u kojoj je naveo za Ritiga jednu opasku itekako nam jasno prikazuje nesklonost Živkovićevu prema komunističkom režimu, kada navodi kako će Ritig umrijeti, a da istine komunističkog sustava posve upoznati neće.

Vrijeme u kojem su živjeli i djelovali bilo je posebno teško za Katoličku crkvu, a svjedočanstvo o tome nalazimo u Živkovićevim dnevničkim zabilješkama o crkvenim i društvenim prilikama. Budući da je Crkva u vremenu ideologije komunizma bila sprječavana u apostolskom djelovanju, nije bilo uvijek lako i slobodno izreći svoje mišljenje i kritike. Svetozar Ritig koji je bio aktivan u politici, kako smo mogli primijeti iščitavajući bilješke iz dnevnika Andrije Živkovića, ponekad je znao sa Živkovićem podijeliti svoje stavove i

⁶⁷ Na koga je mislio prof. Živković pod frazom 'komunističkih kaponja' ostaje nam nepoznanica, jer u zabilješci nisu navedena konkretna imena osoba. Ono što možemo pretpostaviti, a s obzirom na njegov stav prema komunističkoj ideologiji i otporu, vjerojatno je da se to tiče osoba koje su u ondašnjem vremenu imale značajnu ulogu u komunizmu, a s kojima je dr. Ritig pregovarao te kako je i nekoliko puta u tekstu spomenuto, pretpostavljao da će se uspjeti dogovoriti dobar odnos Crkve i vlasti.

⁶⁸ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 11, str. 8.

⁶⁹ Profesor Živković je ovdje u zagradama u rukopisu zapisao (Pariz) međutim, budući da ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je riječ točno o tom radiju zbog teško čitljivog rukopisa u gornjem tekstu, ne navodimo ime radija.

⁷⁰ *AKBF*, »Dnevnik dr. Andrije Živkovića«, br. 11, str. 16.

mišljenja. Ritig je dolazio Živkoviću u trenucima kada je imao potrebu s njim porazgovarati o problematici koja mu se činila katkada teško rješivom.

Andrija Živković nije bio oduševljen Ritigovom suradnjom s maršalom Titom i njegovom vlašću i nikako ga nije u tome podražavao, čak mu je pokušao objasniti kako nema mogućnosti za pregovore između Crkve i ondašnje vlasti te je bio iznenađen da ga Ritig unatoč njegovu stavu ponovno pozivao kod sebe na druženja.

S obzirom na zabilješke iz Dnevnika Andrije Živkovića, mogli bismo pretpostaviti kako je Ritig očekivao ponekad savjet od njega, no mi ne znamo je li ga ikada dobio ili ne, ali ono što možemo potvrditi jest da ga Živković nikada nije odbio saslušati, ma koliko mu se to ponekada nije mililo. Ne želeći ulaziti u detalje, samo smo okvirno predočili društvo koje je Živković spominjao u svojem dnevniku. Mogli smo vidjeti da se znao naći u »elitnom društvu«*»* ondašnjeg vremena, koje mu se nije odviše svidjelo. Time se ocrtava osobnost Andrije Živkovića te s obzirom na detalje iz dnevnika možemo pretpostaviti da je bio čovjek koji je više bio sklon slušati negoli ulaziti u rasprave, budući da je od samog početka govorio kako nema sreće u pregovorima s ondašnjom vlašću.

Osvrtom na zabilješke iz Dnevnika Andrije Živkovića slobodni smo zaključiti da je očito kako je on bio nesklon komunizmu i u tome se suprotstavljao svojim opredjeljenjima Svetozaru Ritigu. Unatoč svemu zadržao je kontakt sa Svetozarom Ritigom, iako je katkada bilo riječi o delikatnim stvarima vezanim uz politiku, kao što je bilo pitanje pregovora s Titom i vezama s Apostolskom Stolicom.

Summary

ANDRIJA ŽIVKOVIĆ (1886-1957) AND SVETOZAR RITIG (1873-1961) NEW FINDINGS ACCORDING TO THE ŽIVKOVIĆ'S DIARY

The author of this article reveals some up to now unknown facts about Svetozar Ritig and his relation with Andrija Živković. On the basis of Andrija Živković's Diary, which is preserved as a manuscript and kept in the Archives of Theological Faculty in Zagreb, one can find out more about social circles, activities and life of Andrija Živković and Svetozar Ritig. Namely, as it is clear from the Diary, Ritig was highly educated and he surrounded himself with many artists and intellectuals of his time. Moreover, from some notes in the Diary one could think that Ritig often frequented Živković in order to discuss with him some of his life choices. Both of them were determined to help society and to do well through the offices they held.

KEY WORDS: *Andrija Živković, Svetozar Ritig, Diary, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, communism, Old Church Slavonic Academy, friendship.*